

ДО ПИТАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ МЕТАФОРИ

Чендей Н. В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В сучасних філологічних дослідженнях протягом останнього десятиріччя спостерігається справжній „метафоричний бум”. Зростання інтересу науковців до феномену метафори цілком адекватне тій ролі, яку вона відіграє в нашому пізнанні й мові. Хоча серед дослідників поки-що не існує однастайності у визначенні метафори, підходів до її вивчення, художній (поетичний) текст справедливо вважається найкращим для реалізації її потенціалу, оскільки метафора органічно пов'язана з образним баченням світу. Саме визначення поезії часто формулюється через звернення до метафори. Так, за словами Г. Башляра, „поезія – це метафора метафор” [2, с. 57]. Як пише Н. Д. Арутюнова, „тяжіння поезії до метафори <...> пов'язане з тим, що поет відштовхується від буденного погляду на світ, він не мислить у термінах широких класів” [1, с. 17]. Натомість поети створюють „криве” мовлення, у результаті чого поетичний текст розтягується, розбивається, у ньому змінюється звичайний порядок елементів, створюються заборонені у „прямій мові” зв'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. Попри те, що метафорі в цілому присвячено чимало праць мовознавців, літературознавців, філософів, психологів та антропологів, проблема метафоризації залишається надзвичайно складною, можливо, навіть, однією з найскладніших у сучасній лінгвістиці, адже „йдеться про процеси мислення, в яких породжуються знання про світ” [5, с. 24].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження метафори дає можливість краще зрозуміти взаємозв'язок між мовою і мисленням, визначити засоби концептуалізації світу, а, відтак, розкрити універсальне в мисленні людини й національне у мовних картинах світу. Окрему увагу при цьому зосереджуємо на різних підходах до вивчення метафори, кожен з яких висвітлює важливий аспект у вивченні природи метафори та її функціонуванні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є ґрунтовний аналіз наукових праць, присвячених проблемі метафоризації у сучасному мовознавстві, зокрема таких основних теорій метафори, як: *семантичної, функціональної, інтераціоналістської, психолінгвістичної, лінгвокультурологічної та когнітивної.*

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найбільш традиційною в науці про мову є теорія метафори, в якій остання розглядається з позицій мовної семантики а, відтак, дозволяє виявити мовну структуру і функціональну природу метафоричного висловлювання. Насамперед **семантичний напрям** акцентує

увагу на дослідженні метафори як способу існування значення слова. Найкраще цей підхід представлений у монографії Г. М. Складарської „Метафора в системі мови” (1993). Дослідниця детально вивчає мовну метафору й протиставляє її на підставі багатьох параметрів метафорі художній, яку „неможливо дослідити теоретично, оскільки художня метафора є позасистемною та індивідуальною” [10, с. 30]. Натомість мовна метафора піддається теоретичному осмисленню, що уможлиблює її аналіз за допомогою лінгвістичних методів. Намагаючись описати структуру лексичного значення слів, що наділені метафоричною образністю, авторка порівнює семи слова, характерні для буквального значення, і семи метафоричного значення. При цьому метафоричне значення визначається як подвоєння денотата й результат перерозподілу сем між денотативною і конотативною частинами лексичного значення [там само, с. 15-20]. Компонент семантики, який безпосередньо пов’язує метафоричне значення лексем з денотативним, Г. М. Складарська позначає як „символ метафори”. Інакше кажучи, в метафоричному переносі символ метафори, що у вихідному номінативному значенні належить до сфери конотації й виступає у вигляді незалежного поняття, входить у денотативний зміст як ядра сема й слугує основою смислових перетворень у процесі метафоризації.

У свою чергу Т. Віану розглядає метафору як глибоку семантичну структуру. Метафори на рівні мови вчений називає обмеженими або лімітованими структурами, оскільки за метафоричним значенням чітко й безпомилково впізнається перший тематичний план – предмет або явище, які метафоризуються завдяки чіткості семантичних зв’язків позначеного й позначуваного. Натомість поетичну метафору Т. Віану називає нелімітованою глибокою семантичною структурою, оскільки в ній не завжди чітко й ясно проглядається первинне значення. Воно реалізується тільки у контексті. Автор наголошує, що це нова й багата своїми наслідками якість, яка характеризує поетичну метафору [22, с. 52-54].

У межах семантичного підходу метафору розглядають також як бінарне семасіологічне сполучення, в якому всі елементи є рівноправними членами, які, взаємодіючи, утворюють по суті нове значення. Звідси під метафорою мають на увазі зміну семантичного значення слова шляхом перенесення його в інше семантичне поле, внаслідок чого відбувається одночасно „реалізація двох значень (номінативного й похідного) однієї лексичної структури при обов’язковій наявності спільної лексичної семи або двох значень із двох різних лексичних структур на основі обов’язкової логічної спільної ознаки” [17, с. 10-11].

У теорії В. М. Телії метафора визначається як відношення між двома значеннями слова. Водночас авторка схиляється до думки, що перспективнішим є вивчення метафори як динамічного процесу, оскільки для лінгвістики важливо не тільки те, як зроблена метафора, але й як вона „робиться” у мовленнєвій діяльності під час формування висловлювання [11, с. 185]. Натомість семантичний підхід зводить сутність метафори до лексичної номінації і цим самим звужує розуміння складного процесу метафоризації. Хоча його

застосування дозволяє встановити закономірності структурування метафори, проте не розкриває її складну багатогранну функціональну природу.

Натомість **функціональна (асемантична) теорія** метафори (no-semantics approach) заперечує не тільки когнітивний потенціал метафори, але й саме поняття семантики метафори, яка під цим кутом зору є підміною прямого значення з прагматичною метою. Зокрема, Д. Девідсон, один із фундаторів цієї теорії, дає таке визначення метафори: „Метафора – це світ мовних марень (dreamwork of language)” [4, с. 173]. Усвідомлення метафори є результатом творчого зусилля, що не підпорядковується жодним правилам. Учений виводить так звану теорію образного або особливого значення метафори, яка ґрунтується на твердженні про те, що метафора – це буквально значення відповідного порівняння. Важливим у теорії Д. Девідсона є не значення метафори, а її вживання, оскільки саме у вживанні метафора розкриває свою головну естетичну особливість: вона змушує читача реагувати і відчувати новизну. Що стосується значення метафори, то остання виражає тільки те, що лежить на її поверхні, тобто очевидну неправду або абсурдну істину, яку, втім, не потрібно інтерпретувати, оскільки мовець, який використовує метафору, не має на увазі нічого, що б виходило за рамки її буквального значення.

Погляди Д. Девідсона на природу метафори неодноразово піддавалися критиці. Зокрема, його твердження про те, що метафора далека від прийому гри слів, заперечує А. Вежбицька і натомість наголошує: „...метафора – це насправді словесна гра, яка сама по собі не піддається експлікації” [3, с. 147]. Втім можливість семантичної експлікації метафори існує, вона закладена в її глибинній структурі. Дослідниця виділяє дві ознаки метафори: семантичну, тобто це основна складова глибинної структури, якою є заперечення, і формальну, себто повний або частковий еліпсис заперечення у поверхневій структурі. Відповідно, особливо важливим завданням є реконструкція цілісної глибинної структури з метою експлікації семантики метафоричного висловлювання.

Модель процесу метафоризації, запропонована М. Блеком, на перший план висуває її динамічний аспект. В англomовній науковій традиції ця теорія метафори відома як **„інтеракціоністська”** (interaction theory of metaphor), яка виділилася в окремий напрям і завоювала серед лінгвістів широку популярність. Зазначимо, що теорія М. Блека спочатку була не зовсім оригінальною, бо в ній учений намагався лише прояснити деякі нечіткі положення теорії референції А. Річардса. Однак, влучні уточнення до названої теорії, які не тільки роз’яснюють, але й суттєво розширюють розуміння процесу метафоризації, сприяли популяризації саме теорії інтеракції М. Блека.

У праці „Філософія риторики” А. Річардс визначив метафору як об’єднання двох думок, які „стосуються різних предметів, але діють спільно й містяться в одному слові або в одній фразі, значення якої є результатом їхньої взаємодії” [21, с. 93]. Дослідник уводить терміни провідника метафоричного переносу (‘vehicle’) і його носія (‘tenor’), однак не уточнює рамки їхнього значення, тобто, чітко не визначає до чого належить термін „носій” – власне до метафоричного образу чи

до системи метафоричних значень, які його характеризують. Саме для прояснення цього питання М. Блек розробляє власну теорію, в якій залучає два поняття: „допоміжний суб’єкт” (‘subsidiary subject’) – для вираження метафоричного образу і „система асоціативних загальних місць” (‘the system of associated commonplaces’), що виступає предикативною складовою його метафоричного значення [13, с. 32 - 40]. Відштовхуючись від положення, що метафора не є ізольованим слововживанням і виступає як частина речення, М. Блек оперує поняттям „фокуса” (‘focus’) для позначення власне метафоричної структури й „рамки” (‘frame’) для позначення іншої частини речення, в якій метафора функціонує як конструкт. Фокус метафори, слово або словосполучення, що володіє на відміну від решти рамки власне метафоричним значенням, використовується для того, щоб передати значення, яке могло би бути виражене і за допомогою прямого позначення. Ілюструючи метафору як фільтр, М. Блек наводить висловлювання “*Man is a wolf*”, в якому виділяє два суб’єкти: головний суб’єкт (‘principle subject’) – людина і допоміжний суб’єкт (subsidiary subject) – вовк. На думку вченого, ефект метафоричного вживання слова „вовк” стосовно людини полягає в актуалізації відповідної системи загальноприйнятих асоціацій, і тому ми ніби дивимося на головний суб’єкт крізь метафоричне висловлювання або, інакше кажучи, головний суб’єкт „проектуються” на сферу допоміжного суб’єкта. Вагомою заслугою М. Блека є зосередження його уваги на аналізі мовної метафори в контексті мисленнєвої діяльності, визнання неможливості зведення її змісту до наявних у мові буквальних засобів номінації, а також ставлення до метафори як до динамічного явища, яке, „формується у розвитку думки, розвиває концептуальний апарат мови” [7, с. 90].

Акцентуалізація суб’єктно-об’єктної парадигми в сучасній лінгвістиці сприяла введенню у теорію метафори параметра антропоцентричності [12]. За словами В. М. Телії, сучасна лінгвістика в цілому формується як антропоцентрична, адже дослідження мовних процесів проходить у нерозривному зв’язку з потребами комунікативної діяльності й передбачає врахування головно фактора людини, коли суб’єкт мовлення і його реципієнт залучаються до опису мовних механізмів [11, с. 188]. Антропоцентричний підхід об’єднує дві теорії метафори: **психолінгвістичну та лінгвокультурологічну**.

В межах першої теорії метафора розглядається як складне психолінгвістичне явище. Зведене психологічне і лінгвістичне дослідження метафори яскраво відображає два плани цієї складної одиниці: план змісту – психологічні процеси переосмислення дійсності й план вираження – лінгвістичне відношення між компонентами, які виступають у мовленні проявом цих психологічних процесів.

Уявлення і відчуття завжди були тісно пов’язані в класичних теоріях метафори, які, на думку Поля Рікера, є „природними компонентами процесу, описаного в теорії метафори як взаємодія”, адже обидва компоненти „відбиваються у семантичному аспекті метафори” [8, с. 429]. Відчуття, що супроводжує і доповнює уявлення, Н. Фрай називає „настроєм”. Отже, кожен

вірш структурує настрої, який виникає внаслідок поєднання певного ланцюга слів. Настрій є способом, за допомогою якого вірш впливає на нас, будучи іконічним знаком. З цього приводу автор стверджує, що „єдність поетичного мовлення є єдністю настрою”, метафоричні образи виражають або прояснюють цей настрій, „який є поетичним мовленням і нічим поза ним”, „настрій є іконічне як відчуте” [15, с. 57].

Метафоричний смисл, породжений у товщі життя уявлення, проявляється у вербальній структурі поетичного мовлення. Психолінгвістичний підхід до вивчення метафори на перший план висуває її сенсорний, чуттєвий аспект, що яскраво проявляється у поетичній мові, яка створює своєрідне „злиття” смислу з відчуттями, чуттєвим світосприйняттям, що суттєво відрізняє мову поетичну від мови непоетичної, в якій смисл максимально „очищений” від сенсорного компонента.

Злиття смислу з відчуттями, концентрація й самодостатність поетичної мови, її здатність будувати уявний світ формулюють поняття іконічного образу. Тому основна проблема, яка виникає внаслідок уведення поняття образу в теорію метафори, стосується статусу сенсорного компонента, тобто невербального фактора в семантичній теорії.

Найбільш вдале пояснення іконічного у семантичній теорії метафори формулюється М. Б. Гестером на основі поняття „бачити як”, що виявляється в акті читання до тієї міри, до якої воно представляє „спосіб реалізації уявного”. На думку вченого, „бачити як” забезпечує реальний зв’язок між vehicle (оболонкою, образом) і tenor (змістом, смислом), тобто у поетичній метафорі її оболонка (образ) є її способом існування (змістом). Отже, пояснити метафору – означає перерахувати значення, у межах яких образ розглядається як смисл. „Бачити як” – це інтуїтивне відношення, яке пов’язує образ і смисл. Метафора, яка ґрунтується на понятті „бачити як” визначає образну функцію мови поезії, яку, відповідно, М. Гестер називає „думанням образами” (a picture of thinking) [16, с. 68].

У свою чергу зв’язок відчуття з уявленням Г. Башляр називає „відображенням” (retentissement). У поезії вербальне значення породжує образи, які є оновленими слідами сенсорного досвіду [2, с. 56-59]. І якщо поезія, за словами філософа, – це вогнище, то образи – хмиз, який треба невпинно підкладати, щоб уява постійно була на висоті. А тому „єдність образів, переплавлених вогнем, сильніша за єдність ідей” [там само, с. 81].

Проте найбільш продуктивним у рамках антропоцентричного підходу є на сьогодні **лінгвокультурологічна** теорія метафори, адже розв’язання проблеми взаємозв’язку та взаємодії мови й культури визначається одним із центральних завдань у сучасному мовознавстві. Дослідження метафори показало, що всупереч безконечній множинності метафоричних утворень, кількість метафор, характерних для певної лінгвокультурної спільноти, є обмеженою. Н. Кун пояснює цей факт культурною обумовленістю метафори, оскільки „у мові живуть і розвиваються тільки такі образи, які вкорінені у культурній традиції та свідомості носіїв мови” [20, с. 63]. Метафора виконує роль призми, крізь яку

людина бачить світ, оскільки метафори проявляються національно-специфічним способом у внутрішній формі мови, а також у міфологемах, архетипах. В. А. Маслова звертається до метафори саме як до способу представлення культури. Дослідниця стверджує, що культурний компонент лексеми передбачає наявність культурно-маркованої конотації, яка виникає як результат інтерпретації асоціативно-образної основи метафори за допомогою співвіднесення його з культурно-національними еталонами та стереотипами. Не викликає сумнівів той факт, що метафора за своєю природою антропоцентрична, а сама здатність мислити метафорично є „рисию виключно homo sapiens, значить, осягнення метафори є до певної міри осягненням людиною самої себе” [6, с. 92].

Метафора є „неминучим” елементом мови, мислення й культури, оскільки, по-перше, креативність метафори дозволяє формувати нові поняття і смисли з уже наявних у мові смислів; по-друге, метафора демонструє важливий зв'язок індивідуального досвіду з досвідом культурно-мовної спільноти [7, с. 200]. Сказане дозволяє стверджувати, що метафора не тільки мовне явище, а важливий інструмент мислення й пізнання світу, що відображає фундаментальні культурні цінності, оскільки ґрунтується на культурно-національному світогляді.

Когнітивною лінгвістикою метафорі відводиться центральна роль у розумінні та структуруванні дійсності [1; 17; 19], відображенні культурних традицій вибору засобів осмислення абстрактних категорій, існування яких обумовлено різними екстралінгвальними факторами (фоновими знаннями про світ), типовими для певного мовного колективу. У зв'язку з цим дослідження метафори в когнітивному аспекті дає можливість краще зрозуміти взаємозв'язок між мовою і мисленням, визначити засоби концептуалізації світу, а, відтак, розкрити універсальне в мисленні людини й національне у мовних картинах світу. Окрему увагу при цьому зосереджуємо на співвідношенні метафори з образними засобами мови, з якими вона більшою або меншою мірою перетинається.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, складність і неоднозначність трактування метафори у проаналізованих лінгвістичних теоріях засвідчують її багатогранну природу з одного боку, а з іншого, – необхідність вивчення її функціонального потенціалу в різних дискурсах і культурах.

Перспективним вважаємо проведення комплексного дослідження авторської метафоричної системи в оригіналі й перекладах на засадах вищезгаданих лінгвістичних теорій метафори.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз., общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной] // Теория метафоры : сборник. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5 – 32.
2. Башляр Г. Вода и грезы. Опыт о воображении материи / Гюстав Башляр ; [пер. с фр.]. – М. : Изд-во гуманитарной литературы (Французские философы XX века), 1998. – 268с.

3. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора / А. Вежбицкая ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз., общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной] // Теория метафоры : сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 133-153.
4. Дэвидсон Д. Что означают метафоры / Д. Дэвидсон ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз., общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной] // Теория метафоры : сборник. – М. : Прогресс, 1990. – С. 173 – 193.
5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон ; [пер. с англ., под ред. и с предисл. А. Н. Баранова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Академия, 2001. – 204с.
7. Опарина Е. О. Исследование метафоры в последней трети XX века / Е. О. Опарина // Лингвистические обзоры в конце XX века. – М. : Институт языкознания РАН, 2000. – С.186 – 203.
8. Рикёр П. Живая метафора / П. Рикер ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз., общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной] // Теория метафоры: сборник. – М.: Прогресс, 1990. – С. 435 – 455.
9. Рикёр П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение / П. Рикер ; [пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз., общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной] // Теория метафоры : сборник. – М. : Прогресс, 1990. – С. 416 – 434.
10. Складарская Г.Н. Метафора в системе языка / Галина Николаевна Складарская. – СПб. : Наука, 1993. – 151с.
11. Телия В. Н. Метафора как проявление антропоцентризма в естественном языке / В. Н. Телия // Язык и логическая теория : сб. науч. тр. – М. : Наука, 1987. – С. 186-192.
12. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С.183-204.
13. Black M. Models and Metaphor / Max Black. – N.Y. : Basic Books, 1962. – 267p.
14. Freeman M. Songs of Experience : New Books on Metaphor / M. Freeman // Poetics Today. – 1991. – Vol. 12 (1). – P.145 – 164.
15. Frye N. Anatomy of Criticism : Four Essays. Fables of Identity. The Stubborn Structure. The Critical Path. Creation and Decreation / N. Frye. – Toronto : Academic Press Canada, 1957. – 376p.
16. Hester M. B. An Analysis of the Meaning of Poetical Metaphor / M. B. Hester. – L., 1964. – 316p.
17. Lacoff G., Turner M. More than cool reason: a field guide to poetic metaphor / G. Lacoff, M. Turner. – Chicago : University of Chicago Press, 1989. – 230p.
18. Le Guern M. Sémantique de la Métaphore et de la Métonymie / M. Le Guern. – Paris : Larousse, 1973. – 114p.

19. *Metaphor and Thought* / Ed. by Andrew Ortony. – 2-nd edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 678p.

20. Quinn N. *The cultural basis of metaphor* / N. Quinn // *Beyond metaphor : the theory of tropes in anthropology*. – Stanford, 1991. – P. 56 – 93.

21. Richards A. *The Philosophy of Rhetoric* / A. Richards. – N.Y. : Basic Books, 1936. – 138p.

22. Vianu T. *Quelques observations sur la metaphor poetic* / T. Vianu // *Poetic. Poetyka. Поэтика*. – Warszawa, 1961. – 129p.

Summary

The article deals with a thorough analysis of basic metaphor linguistic theories: semantic, non-semantic or functional, interaction theory of metaphor, psycholinguistic, linguocultural and cognitive. It has been confirmed that many-sided nature of metaphor leads to ambiguity in its interpretation and comprehension. Therefore metaphor understanding remains dubious as it varies its functional potential in different discourses and cultures. The research of individual author metaphoric system in original and translated texts seems to be perspective regarding the above mentioned linguistic theories of metaphor.